

چهارچوبی جامع برای ارزیابی کتب درسی دانشگاهی

دکتر ناصر رشیدی*

nrashidi@rose.shirazu.ac.ir

چکیده

هدف مقاله حاضر ارائه چهارچوبی جامع است که تمامی عناصر و مؤلفه‌های یک کتاب درسی دانشگاهی را برای ارزیابی این دسته از کتابها در بر می‌گیرد. برای رسیدن به این هدف چهارچوبهای در دسترس مختلفی، از قبیل چهارچوب کندلین و برین، ریورز و ماسوهارا بررسی شدند. نتایج این بررسیها نشان می‌دهد که هیچ یک از آنها به تنهایی نمی‌تواند به منزله چهارچوبی جامع برای ارزیابی کتب درسی دانشگاهی باشد؛ بنابراین، با استفاده از این چهارچوبها و نیز پیشینه موجود، چهارچوب جامع جدیدی ارائه شد. برای اطمینان یافتن از جامعی و کاربردی بودن، از چهارچوب به دست آمده در ارزیابی چند کتاب درسی دانشگاهی استفاده شد و نتایج حاصل این موضوع را تأیید کرد. برخی از عناصر و مؤلفه‌های چهارچوب جدید عبارت‌اند از: روش، هدف، نیازها و علایق فراگیران، ترتیب ارائه مطالب، اثربخشی، دقت و جذابیت.

کلیدواژه

چهارچوب، کتاب درسی، ارزیابی، مؤلفه‌ها.

مقدمه

از آنجا که کتاب درسی در آموزش اهمیت ویژه‌ای دارد، انتخاب آن فرایندی بسیار مهم است. گاه این انتخاب به عهده معلم است و او خود آن را ارزیابی می‌کند و گاه مؤسسه یا مرکز آموزشی که معلم در آنجا تدریس می‌کند عهده‌دار این وظیفه می‌شود. این انتخاب به عهده هر شخصی که باشد نیازمند اطلاعاتی مقدماتی است که باید جمع‌آوری و

* استادیار بخش زبانهای خارجی و زبان‌شناسی دانشگاه شیراز

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۵/۲۲

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۴/۱۷

به وضوح ارائه شود. این اطلاعات می‌تواند شامل دانش زمینه در مورد فراگیران، معلمان، برنامه‌های درسی و غیره باشد. اطلاعات معلمان دربرگیرنده مواردی چون تجربه، نگرش و دانش است و اطلاعات برنامه‌های درسی عبارت‌اند از: سطح توانایی کلاس و تأکید نسبی بر مؤلفه‌های ارائه شده در کتاب. برای هر یک از این بخشها می‌توان چک لیستی تهیه و براساس آن کتاب را ارزیابی کرد.

چک لیستهای ارزیابی کتاب درسی

بررسی و مطالعه پیشینه انتخاب و ارزیابی کتاب درسی نشان می‌دهد که چک لیستهای زیادی برای ارزیابی و انتخاب کتاب درسی ارائه شده‌اند. این چک لیستها از تجزیه و تحلیل اطلاعات جمع‌آوری شده اولیه به وسیله معلمان و نیز سؤالاتی که خود معلمان مطرح کرده‌اند به دست آمده‌اند. طراحان این چک لیستها معتقدند که استفاده از آنها لزوماً به این معنا نیست که آنها را به طور کامل در ارزیابی اعمال کنیم، بلکه معلمان می‌توانند فقط بخشهایی از آنها را که به اطلاعات گردآوری شده اولیه مربوط می‌شود انتخاب کنند و در ارزیابی به کار برند. مهم‌ترین این چک لیستها عبارت‌اند از:

۱. چک لیست کندلین و برین (Candin & Breen, 1979)،

۲. چک لیست ریورز (Rivers, 1981)،

۳. چک لیست کانینگزورث و کوسل (Cunningsworth & Kusel, 1991)،

۴. چک لیست اسکرسو (Skierso, 1991)،

۵. چک لیست لازار (Lazar, 1993)،

۶. چک لیست ری - دیکنز (Rea-Dickins, 1997)،

۷. چک لیست ماسوهارا (Masuhara, 1998) و

۸. چک لیست تامیلینسون (Tomilnson, 1998).^۱

چک لیست کندلین و برین

عناصر و مؤلفه‌های این چک لیست به صورت چند سؤال چنین ارائه شده است:

۱. آیا مواد درسی به موقعیت وابسته‌اند؟

کتابی درسی که ایدئال بوده و در عین حال به طور همگانی و کلی قابل اجرا باشد وجود ندارد؛ حتی از یک کتاب درسی در موقعیتهای مختلف، معلمان تفاسیر مختلفی دارند و این

۱. منابع مربوط به هر یک از چک لیستها در ادامه مقاله دوباره تکرار نمی‌شود.

تفاسیر معنای خاص خود را بر کتاب درسی تحمیل می‌کنند. اهداف فلسفی و تربیتی در هر موقعیت متفاوت از دیگری است. منابع انسانی و نیازهای آموزشی و یادگیری در موقعیتهای متفاوت مختلف‌اند.

۲. آیا این مواد درسی با عقاید و نظریات و روشهای معلمان منطبق‌اند؟
۳. آیا آنها را در موقعیتهای آموزشی آزموده‌اند؟
۴. آیا آنها با برنامه درسی خاصی انطباق دارند؟
۵. آیا آنها اهداف خاصی را دنبال می‌کنند؟
۶. آیا در این مواد درسی خصوصیات فراگیران در نظر گرفته شده است؟
۷. آیا آنها واقعی‌اند؟
۸. آیا آنها با روشهای تدریس خاصی منطبق‌اند؟
۹. آیا مواد درسی معیارهای روشهای تدریس را دارند؟
۱۰. آیا آنها با روشهای ارزشیابی تکوینی یا پایانی منعکس شده در برنامه درسی منطبق‌اند؟

چک لیست رپورز

اجزاء این چک لیست به صورت چند سؤال طرح می‌شود:

۱. کتاب درسی براساس چه روشی طراحی شده است؟
۲. آیا این روش با اهداف شما منطبق بوده است؟
۳. آیا این روش با سطح فراگیران انطباق دارد؟
۴. آیا کتاب درسی برای پایه‌ها و سطوح مختلف مطالب مختلفی دارد؟
۵. آیا مطالب به طور مستمر و تدریجی و گام به گام ارائه شده‌اند؟
۶. آیا مطالب مفیدند؟
۷. آیا مدت زمانی که به هر بخش و مؤلفه اختصاص داده شده است کافی است؟
۸. آیا دروس با زبان روشن و به روز ارائه شده‌اند؟
۹. آیا در تمرینها تنوع وجود دارد؟
۱۰. آیا تمرینها جالب و کافی‌اند؟
۱۱. آیا فراگیران به کاربرد و استفاده از آنچه یاد گرفته‌اند تشویق می‌شوند؟
۱۲. آیا تصاویر به روز و مناسب‌اند؟
۱۳. آیا این تصاویر به شیوه‌ای نو ارائه شده‌اند؟

۱۴. آیا برای تنوع بخشی به دروس، فعالیت‌های اضافی ارائه شده است؟
۱۵. آیا همراه کتاب درسی کتاب راهنمای معلم نیز تهیه شده است؟
۱۶. آیا نوار، فیلم، اسلاید و فلاش کارت همراه کتاب ارائه شده‌اند؟
۱۷. آیا این مواد به شیوه‌ای مناسب و مؤثر ارائه شده‌اند؟
۱۸. آیا کتاب درسی از نظر قیمت مناسب‌اند؟
۱۹. آیا برای کتاب درسی کتاب تمرین و آزمون نیز تهیه شده است؟
۲۰. آیا صحافی، کاغذ و جلد کتاب مناسب است؟
۲۱. آیا کتاب نمایه دارد؟
۲۲. آیا استفاده‌کنندگان از کتاب از آن لذت می‌برند؟
۲۳. آیا نویسندگان خود کتاب را قبلاً آزمایش کرده‌اند؟
۲۴. آیا کتاب قبل از چاپ نهایی تجدیدنظر شده است؟

چک لیست کاینگزورث و کوسل

این چک لیست منحصر به کتاب راهنمای معلم است. راهنمای معلم به منزله بخشی از مواد درسی برای معلمان، به ویژه معلمانی که تجربه کافی در تدریس ندارند، تهیه می‌شود. در دسترس و مؤثر بودن این کتاب می‌تواند تا حد زیادی در دستیابی معلمان به معیارهای تدریس از طریق تهیه اطلاعات در مورد روشهای تدریس و فلسفه ارائه درس و مطالب درسی و غیره به آنان کمک نماید. این کتاب کارکردهای زیادی دارد که از جمله آنها می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱. توسعه مهارتهای تدریس؛
 ۲. مشخص کردن اهداف کلی مواد آموزشی؛
 ۳. کمک به معلم در فهم ساختار مواد درسی؛
 ۴. راهنمای چگونگی به کار بردن مواد درسی؛
 ۵. دادن اطلاعات زبانی و فرهنگی لازم برای کاربرد مواد درسی.
- کتاب راهنمای معلم را می‌توان به دو طریق ارزیابی نمود: الف) ارزیابی کلی و ب) ارزیابی جزئی.

در ارزیابی کلی می‌توان این سؤالها را مطرح کرد:

۱. آیا اصول زیر بنایی مواد درسی را روشن می‌نمایند؟
۲. آیا نویسنده شیوه استفاده از راهنما را توضیح داده است؟
۳. کتاب راهنما تا چه حد نیاز استفاده‌کنندگان را برآورده می‌کند؟

۴. آیا دیدگاه‌های نویسنده به خوبی بیان شده است؟
۵. آیا اطلاعات دقیق در مورد روشهای تدریس ارائه شده‌اند؟
۶. راهنماییهایی داده شده تا چه اندازه تجویزی^۱ است؟^۲
۷. این کتاب تا چه اندازه آگاهی کلی معلم و فهم اصول و نظریه‌های تدریس را توسعه می‌دهد؟
۸. آیا این کتاب در این زمینه قاعده یا نظم خاصی را پیشنهاد می‌کند؟
در ارزیابی جزئی باید به این سؤاها پاسخ داد:
۱. آیا اهداف، محتوای روشهای آموزشی و روشهای انجام تکالیف، روشهای انجام تمرینها و شیوه‌های ارزشیابی برای هر درس از کتاب ارائه شده است؟
۲. آیا هدف درس، سن فراگیران و سطح توانایی و یادگیری آنان به طور مشخص بیان شده است؟
۳. آیا محتوا براساس این اهداف سازماندهی شده است؟
۴. آیا کتاب راهنما به مشکلات و مسائل احتمالی پرداخته است؟
۵. آیا کتاب راهنما روش و پیشنهادهایی مشخص برای طرح درس ارائه نموده است؟
۶. آیا کتاب راهنما روشهای ارزشیابی را مشخص نموده است؟
۷. آیا شیوه‌هایی برای افزایش انگیزه فراگیران ارائه شده است؟
۸. آیا شیوه استفاده از خود کتاب توضیح داده شده است؟
۹. شیوه تنظیم کتاب به چه صورت است؟
۱۰. آیا این شیوه استفاده از کتاب را تسهیل می‌کند؟
۱۱. آیا کتاب راهنما قابل فهم بیان شده است؟
۱۲. آیا ساز و کارهای مناسبی جهت ترغیب معلم برای ارزیابی در کتاب راهنما تعبیه شده است؟
۱۳. آیا روشهایی برای ارزیابی درس ارائه شده است؟

چک لیست اسکرسو

این چک لیست از چک لیستهای دیگر کامل تر است؛ زیرا هم کتاب درسی و هم کتاب راهنمای معلم را در بر می‌گیرد؛ پس، می‌توان ویژگیهای آنها در این دو زمینه را بررسی کرد:

1. prescriptive

۲. منظور از تجویزی این است که آنچه نویسنده تجویز کرده است فراگیر باید آن را بدون هیچ کم و کاستی انجام دهد.

الف) کتاب درسی. چک لیست اسکوسو در بخش کتاب درسی دارای پنج ویژگی است: اطلاعات کتابنامه‌ای، اهداف، موضوع کتاب، تمرینهای کتاب و وضعیت ظاهری و فیزیکی کتاب.

۱. اطلاعات کتابنامه‌ای. این اطلاعات شامل این موارد است: خصوصیات نویسنده، در دسترس بودن مواد درسی به همراه کتاب، کامل بودن مطالب، کیفیت مواد درسی تکمیلی و قیمت مناسب.

۲. اهداف. اهداف کتاب درسی باید منطبق بر این موارد باشد: خصوصیات فراگیران، نیازهای فراگیران، شرایط برنامه درسی و اهداف آموزشی. این اهداف باید انعطاف‌پذیری لازم را داشته باشند.

۳. موضوع کتاب. در طراحی و گنجانیدن موضوعات کتاب درسی باید به این موارد توجه داشت: سطح علاقه فراگیران و مناسب بودن برای آنان، ترتیب ارائه موضوعات، تنوع مطالب، درجه‌بندی محتوا، سطح انتزاعی مطالب، زبان ارائه مطالب و دقیق بودن محتوا.

۴. تمرینها و فعاليتها. تمرینها و فعاليتهاى جنبى باید این ویژگیها را داشته باشد: برآورده کردن اهداف برنامه درسی، برآورده کردن اهداف فراگیران، مؤثر بودن فعاليتها، برقراری ارتباط معنادار بین فعاليتها، مشارکت دادن فراگیران برای درونی کردن مطالب، ارتقای تفکر انتقادی، مناسب و واضح بودن و توسعه مهارتهای مطالعه.

۵. وضعیت ظاهری و فیزیکی. کتاب درسی از نظر فیزیکی و ظاهری باید این ویژگیها را داشته باشد: جذابیت، بادوام، سازماندهی مناسب، ارائه‌کننده مؤثر، ارائه مطالب واقعی و غیر کلیشه‌ای، داشتن تصاویر مناسب.

ب) کتاب راهنمای معلم. کتاب راهنما باید در برگزیده این موارد باشد: راهنمای برنامه درسی، بیان فلسفه مطالب و محتوای کتاب درسی، پاسخ به تمرینها و سؤالها، راهنمای معلمان تازه کار، نمونه آزمونها برای مطالب درسی، راهنمای آموزشی و روش تدریس و راهنمای معلمان. کتاب راهنما همانند کتاب درسی باید از انعطاف‌پذیری کافی برخوردار باشد.

چک لیست لازار

در این چک لیست به دو نوع ارزیابی پرداخته شده است: (۱) ارزیابی سریع و کلی و (۲) ارزیابی جزئی و دقیق. ارزیابی کلی و سریع هنگامی به کار می‌رود که برای ارزیابی

سریع یک کتاب زمان کوتاهی داشته باشیم؛ اما ارزیابی دقیق در مواقعی است که فرد زمان بیشتری برای ارزیابی کتاب دارد و می‌تواند کتاب را اصولی و بنیادی ارزیابی کند. در ارزیابی سریع مواردی که به آنها توجه می‌شود عبارت است از: عنوان کتاب، نام نویسنده، نام ناشر، سطح کتاب، روش تدریس کتاب، اهداف کلی کتاب، نوع متون، نقاط قوت و ضعف مطالب و مناسب بودن مطالب کتاب برای فراگیران؛ و ارزیابی دقیق به این موارد می‌پردازد: اهداف کتاب درسی، سازماندهی و ترتیب مطالب، فعالیت‌های جنبی کتاب، طرح کلی، منابع همراه کتاب درسی و مناسب بودن کتاب برای فراگیران. لازار برای هر یک از موارد فوق سؤالی دقیق مطرح می‌کند. برای مثال، او برای اهداف و ترتیب مطالب می‌پرسد که کتاب از چه لحاظ سازماندهی شده است: موضوعی، براساس سطح مشکل بودن، ترتیب تاریخی و غیره؟ همچنین، در مورد فعالیتها و تکالیف می‌پرسد: آیا تکالیف و فعالیتها متنوع و جالب‌اند و به نیازهای فراگیران مربوط می‌شوند؟ آیا فراگیران به برقراری ارتباط مواد درسی با زندگی و تجارب عملی خود تشویق می‌شوند؟ در خصوص منابع و مطالب کتاب درسی، آیا مطالب دیگری همراه کتاب درسی وجود دارد.

چک لیست ری - دیکنز

ری - دیکنز معتقد است که در پیشینه ارزیابی مطالب درسی به طور عمده به بررسی کتاب درسی پرداخته شده، اما به فرایند آن کمتر توجه شده؛ حتی اصلاً توجه نشده است. از سوی دیگر، ری - دیکنز بین ارزشهای نظری و تجربی مواد درسی تمیز قائل می‌شود و برای فرایند ارزیابی کتاب درسی به سه مرحله اشاره دارد: (۱) مرحله ورودی، (۲) مرحله درونی و (۳) مرحله خروجی.

به اعتقاد ری - دیکنز ارزیابی مواد درسی در مرحله ورودی (سطح نظری) در چک لیست جامع کانینگزورث (Cunningsworth, 1984) ارائه شده است. او می‌افزاید در ارزیابی از بعد نظری باید به این نکته پرداخت که آیا کتاب درسی آنچه مطرح می‌نماید انجام می‌دهد؟

در خصوص ارزیابی مواد درسی در مرحله درونی (سطح موضوعی)، ری - دیکنز به اطلاعات حاصل از شیوه‌های برخورد معلم و فراگیر با مطالب درسی اشاره دارد و به طور صریح اظهار می‌دارد که موفقیت مواد درسی بعد از اجرا در کلاس و با توجه به بازخورد فراگیران مشخص می‌شود؛ فقط در این صورت است که می‌توان در مورد آن

قضاوت کرد. مرحله سوم (سطح خروجی) از نظر ری - دیکنز برآورد نسبی فراگیران را نشان می‌دهد که نوعاً از طریق نتایج آزمون ارزیابی می‌شود.

چک لیست ماسوها را

ماسوها را معتقد است که چک لیستهای بسیاری تاکنون برای انتخاب و ارزیابی کتاب درسی ارائه شده است. براساس معیارهایی که کارشناسان ارائه کرده‌اند، باید برای این چک لیستها نیازسنجی صورت گیرد؛ فقط در این صورت می‌توان به آنها اطمینان یافت. ری - دیکنز سه نوع ارزیابی کتاب درسی را به اجمال بیان می‌دارد (Tomlinson, 1998): (۱) ارزیابی قبل از استفاده از کتاب درسی (برای چک کردن روایی سازه‌ها و مطابقت دادن آن با نیازهای فراگیران)، (۲) ارزیابی هم‌زمان با استفاده از کتاب درسی، (۳) ارزیابی بعد از استفاده از کتاب درسی که برحسب عملکرد فراگیران اندازه‌گیری می‌شود. او توصیه می‌کند که باید به این سه نوع ارزیابی توجه بیشتری کرد.

چک لیست تاملینسون

به نظر تاملینسون تصمیم‌گیری در مورد محتوا، روش، رویکرد و طراحی مواد آموزشی اغلب براساس نیازها و خواسته‌های فراگیران صورت می‌گیرد که اغلب کل موارد را نشان نمی‌دهند. بر همین اساس به اعتقاد او به اطلاعات گردآوری شده از نتایج استفاده از مواد درسی بر حسب آنچه فراگیران و معلمان انجام می‌دهند نیاز است. برای این کار باید ارزیابی هم‌زمان با استفاده از کتاب درسی و نیز بعد از استفاده از کتاب درسی صورت گیرد که نیازمند تلاش و کارشناسی معلمان است؛ زیرا آنان بیشترین بازخورد را ارائه می‌دهند. لازم است معلمان با استفاده از ابزارهای ارزیابی روا و پایا اطلاعات را گردآوری کنند. همچنین تاملینسون معتقد است که ناشران و مسئولان مراکز برنامه‌ریزی و نیز بخشهای علمی مربوط به دانشگاهها باید با هم همکاری نمایند. به نظر وی باید به استفاده‌کنندگان از مطالب درسی فرصت انتخاب داد تا آنان بتوانند اطلاعاتی مفید در مورد تأثیر مواد درسی ارائه دهند؛ یعنی اگر برای معلمان مواد درسی متنوعی برای ارزیابی قبل از استفاده آماده شود، هر معلم دو یا سه نسخه از این مواد درسی را انتخاب خواهد کرد و سپس آنها را در دو کلاس مشابه به کار خواهد برد. بعد از انجام ارزیابی حین استفاده از کتاب درسی و نیز ارزیابی استفاده از آن، معلمان می‌توانند ارزیابی کارا، مفید و مؤثری در

مورد دو نوع ماده درسی در مقایسه با هم به عمل آورند. از آنجا که چک لیستها به تنهایی برای ارزیابی کتاب کامل نیستند، هدف مطالعه حاضر این است که با استفاده از عناصر آنها چهارچوب نسبتاً جامعی ارائه کرد تا همه مؤلفه‌های یک کتاب درسی دانشگاهی را برای ارزیابی این دسته از کتابها دربرگیرد. این چهارچوب با این هدف ارائه می‌شود که نشان دهد کتاب درسی، همچنان که براون (Brown, 1993) اشاره می‌کند، از گفتمان خاص خود برخوردار است؛ این گفتمان ویژگی‌هایی دارد که آن را از دیگر گفتمانها متمایز می‌نماید. چهارچوب جامع پیشنهادی دربرگیرنده این عناصر و ویژگیهای لازم و نسبتاً کافی است.

روش تحقیق

در این مطالعه، ابتدا ضمن بررسی پیشینه موضوع، چک لیستهای مطرح در زمینه ارزیابی و انتخاب مطالب درسی بررسی شدند. از آنجا که هیچ یک از آنها به تنهایی در ارزیابی کتاب و مطالب درسی کافی و کامل نبود، با استفاده از عناصر آنها چک لیست نسبتاً جامعی ارائه شد؛ سپس برای اطمینان از جامع و کاربردی بودن، چک لیست به دست آمده در ارزیابی چند کتب دانشگاهی، که از جمله آنها می‌توان به کتب انگلیسی تخصصی برای رشته‌های علوم پایه و مهندسی اشاره کرد، به کار رفت.

معرفی چک لیست جامع و توسعه یافته در این مطالعه

با توجه به مطالب قبل، سؤال اساسی مطرح است که کتاب درسی و کتاب راهنمای معلم با توجه به نیازهای فراگیران، اهداف برنامه درسی، محدودیتهای زمانی و مکانی، سرمایه‌گذاری، نیازهای گسترده آموزشی، اصول آموزشی و زمینه و تجربه معلمان، تا چه اندازه دقیق و دارای کارایی آموزشی و صرفه‌جویی در هزینه‌ها هستند؟

در پاسخ به این سؤال باید گفت آنچه مورد نیاز است وجود چک لیست جامعی است که بتوان بر اساس آن کتاب درسی و نیز کتاب راهنمای معلم را ارزیابی کرد. با نگاهی به چک لیستهای ارائه شده در این تحقیق می‌توان به این نتیجه رسید که هیچ یک، حتی چک لیست اسکرسو که در مقایسه با دیگر چک لیستها نسبتاً کامل‌تر است، به تنهایی قادر به ارزیابی کتاب درسی و کتاب معلم نیست و اگر آنها مبنای ارزیابی داشته باشند محصول آن ناقص خواهد بود؛ بنابراین، با کنار هم گذاشتن همه آنها می‌توان به

چک لیست جامعی دست یافت که اگر مبنای ارزیابی باشد، نتیجه آن تا حد زیادی مورد اطمینان خواهد بود.

در ادامه به چک لیستی می‌پردازیم که از مجموع چک لیستهای بررسی شده در این مقاله تشکیل شده است. این چک لیست تقریباً از همه عناصر لازم یک چک لیست ارزیابی کتاب درسی و کتاب راهنمای معلم برخوردار است. گفتنی است نگارنده از این چک لیست در ارزیابی چند کتاب درسی دانشگاهی استفاده کرده است؛ نتایج نشان می‌دهد که کتابهای ارزیابی شده تا چه اندازه با ویژگیهای مورد نظر صاحب نظران کتاب درسی، به ویژه کتاب درسی دانشگاهی، فاصله دارند. به عبارت دیگر، با استفاده از چک لیست حاضر می‌توان تفاوت بین وضعیت موجود این گونه کتب درسی را با وضعیت مطلوبی که باید داشته باشند دریافت.

گفتنی است که ارزیابی بر اساس این چک لیست جامع می‌تواند به همان دو شیوه‌ای باشد که لازار (Lazar, 1993) انجام داده است، یعنی: (۱) ارزیابی سریع و کلی و (۲) ارزیابی جزئی و دقیق.

هر دو نوع این ارزیابی در سه مرحله پیشنهادی ری - دیکنز (Rea-Dickins, 1994) یعنی مرحله ورودی، مرحله درونی و مرحله خروجی صورت می‌گیرد؛ در این مراحل بازخورد معلمان و فراگیران اهمیت ویژه‌ای دارد (Tomlinson, 1998).

کتاب درسی

الف) اطلاعات کتابنامه‌ای

۱. آیا کتاب ویژگی و خصوصیات نویسنده را دارد؟
۲. آیا مواد درسی همراه کتاب در دسترس‌اند؟
۳. آیا این مطالب کامل‌اند؟
۴. آیا مواد درسی تکمیلی از کیفیت پذیرفتنی برخوردارند؟
۵. آیا قیمت کتاب و مواد درسی تکمیلی مناسب است؟
۶. آیا کتاب دارای نمایه است؟

ب) اهداف

۱. آیا اهداف کتاب درسی با خصوصیات فراگیران منطبق است؟
۲. آیا این اهداف با نیازهای فراگیران منطبق است؟

۳. آیا با شرایط برنامه درسی منطبق است؟
۴. آیا با اهداف آموزشی منطبق است؟
۵. آیا این اهداف از انعطاف پذیری لازم برخوردار است؟
۶. آیا با برنامه درسی خاصی منطبق است؟
۷. آیا این اهداف خاص و جزئی است؟
۸. آیا اهداف کلی است و در آنها مواد آموزشی مشخص شده است؟
۹. آیا اهداف کتاب درسی و اهداف معلم بر هم منطبق‌اند؟

ج) موضوع کتاب

۱. آیا در طراحی و گنجاندن موضوعات کتاب درسی به سطح علاقه فراگیران و مناسب بودن مطالب برای آنان توجه شده است؟
۲. آیا موضوعات کتاب به ترتیب مناسبی ارائه شده‌اند؟
۳. آیا مطالب کتاب از تنوع لازم برخوردار است؟
۴. آیا محتوای کتاب به‌طور مناسب درجه‌بندی شده است؟
۵. آیا سطح انتزاعی مطالب برای فراگیران مناسب است؟
۶. آیا مطالب به زبان گویا ارائه شده‌اند؟
۷. آیا محتوا به‌طور دقیق ارائه شده است؟
۸. آیا مواد درسی به تناسب بافت و شرایط ارائه شده‌اند؟
۹. آیا آنها را در موقعیتهای آموزشی آزموده‌اند؟
۱۰. آیا خصوصیات فراگیران در نظر گرفته شده است؟
۱۱. آیا موضوعها واقعی هستند؟
۱۲. آیا موضوعها با سطح فراگیران منطبق‌اند؟
۱۳. آیا کتاب درسی برای پایه‌ها و سطوح مختلف مطالب مختلفی دارند؟
۱۴. آیا مطالب به صورتی مستمر یا تدریجی و گام به گام ارائه شده‌اند؟
۱۵. آیا مطالب مفیدند؟
۱۶. آیا مدت زمانی که به هر بخش و مؤلفه اختصاص داده شده کافی است؟
۱۷. آیا دروس با زبان گویا و به روز ارائه شده‌اند؟
۱۸. آیا فراگیران به کاربرد آنچه یاد گرفته‌اند تشویق می‌شوند؟

۱۹. آیا تصاویر به روز و مناسب‌اند؟
۲۰. آیا این تصاویر به شیوه‌ای نو ارائه شده‌اند؟

د) روش تدریس

۱. آیا مواد درسی با عقاید و نظریات و روشهای معلمان منطبق هستند؟
۲. آیا مواد درسی مطابق با روشهای تدریس خاصی هستند؟
۳. آیا آنها معیارهای روش تدریس را دارند؟
۴. آیا آنها با روشهای ارزشیابی تکوینی یا پایانی منعکس شده در برنامه درسی منطبق‌اند؟
۵. کتاب درسی بر اساس چه روشی طراحی شده است؟
۶. آیا آنها مهارتهای تدریس را توسعه می‌بخشند؟
۷. آیا آنها به معلم در فهم ساختار مواد درسی کمک می‌کنند؟
۸. آیا آنها راهنمایی لازم برای چگونگی به کار بردن مواد درسی را ارائه می‌نمایند؟
۹. آیا آنها اطلاعات زبانی و فرهنگی لازم برای کاربرد مواد درسی را دارند؟

ه) تمرینها و فعالیتهای

۱. آیا تمرینها و فعالیتهای جنبی اهداف برنامه درسی را برآورده می‌کنند؟
۲. آیا این تمرینها و فعالیتهای مؤثر هستند؟
۳. آیا بین آنها ارتباط معناداری وجود دارد؟
۴. آیا این تمرینها و فعالیتهای مشارکت دادن فراگیران برای درونی کردن مطالب مؤثرند؟
۵. آیا آنها تفکر انتقادی را ارتقا می‌بخشند؟
۶. آیا آنها مناسب و واضح‌اند؟
۷. آیا آنها مهارتهای مطالعه را توسعه می‌بخشند؟
۸. آیا در تمرینها تنوع وجود دارد؟
۹. آیا تمرینها جالب و کافی هستند؟
۱۰. آیا برای تنوع بخشی به دروس فعالیتهای اضافی ارائه شده‌اند؟

۱۱. آیا نوار، فیلم، اسلاید و فلاش کارت همراه کتاب داده شده‌اند؟
۱۲. آیا کتاب تمرین و آزمون برای کتاب درسی تهیه شده است؟

و) وضعیت ظاهری و فیزیکی

۱. آیا کتاب درسی از لحاظ فیزیکی و ظاهری جذابیت و دوام لازم را دارد؟
۲. آیا شیوه ارائه و سازماندهی مطالب مناسب است؟
۳. آیا مطالب آن واقعی و غیر کلیشه‌ای است؟
۴. آیا تصاویر آن مناسب است؟
۵. آیا از نظر قیمت مناسب‌اند؟
۶. آیا صحافی، کاغذ و جلد کتاب مناسب است؟
۷. آیا استفاده‌کنندگان از کتاب از کار با آن لذت می‌برند؟

ز) موارد دیگر

۱. آیا کتاب قبلاً بررسی شده است؟
۲. آیا کتاب قبل از چاپ نهایی تجدیدنظر شده است؟

کتاب راهنمای معلم

۱. آیا کتاب راهنما در برگیرنده راهنمای برنامه درسی است؟
۲. آیا فلسفه مطالب و محتوای کتاب درسی در کتاب راهنما بیان شده است؟
۳. آیا پاسخ تمرینها و سؤالا در کتاب راهنما آمده است؟
۴. آیا کتاب می‌تواند راهنمای خوبی برای معلمان تازه کار باشد؟
۵. آیا نمونه در کتاب راهنما آزمون‌هایی برای مطالب درسی ارائه شده است؟
۶. آیا این کتاب راهنمای آموزشی و روش تدریس برای معلم است؟
۷. آیا کتاب راهنما از انعطاف لازم برخوردار است؟
۸. آیا این کتاب اصول زیربنایی مواد درسی را روشن می‌نماید؟
۹. آیا نویسنده آن شیوه استفاده از راهنما را توضیح داده است؟
۱۰. کتاب تا چه حد نیاز استفاده‌کنندگان را برآورده می‌نماید؟
۱۱. آیا دیدگاه‌های نویسنده به خوبی بیان شده است؟

۱۲. آیا اطلاعات دقیق در مورد روشهای تدریس ارائه شده‌اند؟
۱۳. راهنماییهای داده شده تا چه اندازه تجویزی‌اند؟
۱۴. تا چه اندازه این کتاب آگاهی کلی معلم و فهم اصول و نظریه‌های تدریس را توسعه می‌بخشد؟
۱۵. آیا این کتاب در این زمینه قاعده یا نظم خاصی را پیشنهاد می‌کند؟
۱۶. آیا اهداف، محتوای روشهای آموزش و غیره برای هر درس از کتاب بیان شده‌اند؟
۱۷. آیا هدف درس، سن فراگیران و نیز سطح توانایی و یادگیری آنان به صورت مشخص بیان شده است؟
۱۸. آیا محتوا براساس این اهداف سازماندهی شده است؟
۱۹. آیا کتاب راهنما توضیحاتی در مورد مشکلات و مسائل احتمالی ارائه نموده است؟
۲۰. آیا کتاب راهنما راهها و پیشنهادهایی روشن برای طرح درس ارائه نموده است؟
۲۱. آیا کتاب راهنما روشهای ارزشیابی را مشخص نموده است؟
۲۲. آیا شیوه‌هایی برای افزایش انگیزه فراگیران ارائه شده‌اند؟
۲۳. آیا شیوه استفاده از خود کتاب توضیح داده شده است؟
۲۴. شیوه تنظیم کتاب به چه صورت است؟
۲۵. آیا این شیوه، استفاده از کتاب را تسهیل می‌نماید؟
۲۶. آیا کتاب راهنما به زبانی قابل فهم و روشن نوشته شده است؟
۲۷. آیا معلم برای ارزیابی درس تشویق شده است؟
۲۸. آیا راههایی برای چگونگی این ارزیابی ارائه شده است؟
۲۹. آیا کتاب راهنمای معلم همراه کتاب درسی تهیه شده است؟
۳۰. آیا شیوه ارائه مطالب در کتاب راهنمای معلم مناسب و مؤثر بوده است؟

نتیجه‌گیری

آنچه در چهارچوب پیشنهادی ارائه شد، خلاصه‌ای از ویژگیهای مشترک و بنیادی بیشتر کتب درسی دانشگاهی بود. هدف این مطالعه یافتن پاسخ به این سؤال بود که چه ویژگیهایی کتاب درسی را از کتاب غیر درسی متمایز می‌نماید؟ علاوه بر این، درحالی که فهرستی جامع و مبتنی بر نظریه یا نظریه‌های خاصی از این ویژگیها وجود ندارد، تلاش شد چهارچوبی ارائه شود که در برگیرنده چک لیستی از ویژگیهای لازم کتاب درسی،

به خصوص کتاب درسی دانشگاهی و نیز کتاب راهنمای معلم، باشد؛ در نتیجه این باور تقویت می‌شد که کتاب درسی دارای گفتمان خاص خود است و با سایر گفتمانها تفاوت دارد. آنچه ارائه شد نتیجه بررسی هشت چک لیست ارزیابی کتاب درسی بود که هر یک مواردی لازم، اما نه کافی، از ویژگیهای کتاب درسی را داشت. اما باید به این نکته توجه داشت که نمی‌توان ادعا کرد این ویژگیها باید تماماً در هر کتاب درسی اعمال شوند یا تمام کتب درسی دانشگاهی به یک اندازه در برگیرنده آنها باشند. مهم این است که معلم باید با همه این ویژگیها آشنا باشد و هنگام انتخاب، تدوین و ارزیابی کتاب درسی و کتاب راهنمای معلم، با توجه به بافت و شرایط آموزشی، ویژگیهای مربوط را در نظر گیرد.

امید است که مطالب این مقاله بتواند کتاب درسی، به ویژه کتاب درسی دانشگاهی را به گفتمان خاص خود نزدیک‌تر کند. همچنان که براون (Brown, 1993) معتقد است که گفتمان (در اینجا گفتمان کتاب درسی) را باید از حالتی عام به حالتی خاص درآورد. این عناصر به چهارچوبی معیار برای بازبینی و تجدیدنظر در کتب درسی منجر می‌گردد یا حداقل طرح و چهارچوبی برای ارزیابی این گونه کتابها ارائه می‌کند. حال می‌توان به این سؤال اساسی پاسخ داد که با توجه به عواملی از قبیل: نیازهای فراگیران، اهداف برنامه درسی، موقعیت و بافت آموزشی مربوط (از جمله زمان و مکان آن)، امکانات مالی و تجهیزات موجود، اهداف و نیازهای کلی آموزشی، اصول و نظریه‌های جدید آموزشی و دانش و تجربه معلم کتاب درسی و کتاب راهنمای معلم و یا هر نوع مواد درسی تا چه اندازه مناسب، کافی، دقیق و بر اساس نظریه‌های آموزشی هستند؟

منابع

- Brown, V. (1993), "Decononizing Discourse: Textual Analysis and the History of Economic Thought," In W. Henderson, T. Dudley-Evans and R. Backhouse (Eds.), *Economics and Language* (pp.64-84). London: Routledge.
- Candlin, C. N. & M. P.Breen, (1979), "Evaluating, Adapting and Innovating Language Teaching Materials", In C. A. Yorio, K. Perkins, & J. Schacter (Eds.), *On TESOL '79: The Learner in Focus* (pp. 86-109), Washington, DC: TESOL.
- Cunningsworth, A (1984), *Evaluating and Selecting ELT Teaching Materials*, London: Heinemann Educational Books.
- Cunningsworth, A. & P. Kusel (1991), "Evaluating Teachers' Guides", *ELT Journal*, 45(2), 128-139.
- Lazar, G. (1993), *Literature and Language Teaching: A guide for Teachers and Trainers*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Masuhara, H. (1998) "What do Teachers Really Want From Coursebooks?", In B. Tomlinson (Ed.), *Materials Development in Language Teaching* (pp. 239-260), Cambridge: Cambridge University Press.

- Rea-Dickins, P. (1994), Evaluation and English Language Teaching, *Language Teaching*, 27(2), 71-79.
- Rivers, W. M. (1981), *Teaching Foreign-Language Skills*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Skierso, A. (1991), "Textbook Selection and Evaluation", In M. Celce-Murcia (Ed.), *Teaching English as a Second or Foreign Language* (pp. 432-453), Boston: Heinle and Heinle Publishers.
- Tomlinson, B. (Ed.) (1998), *Materials Development in Language Teaching*, Cambridge: Cambridge University Press.